

УДК 657.424

*О.М. Гнезділова,
к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя*

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

Визначено напрями оптимізації безготівкових розрахунків. Встановлено основні критерії визначення оптимальності системи безготівкових розрахунків та запропоновано методику визначення показника ефективності форм безготівкових розрахунків

Ключові слова: *безготівкові розрахунки, документообіг, оборот грошових коштів, ефективність форм безготівкових розрахунків*

У нормальному забезпеченні відтворювального процесу важливу роль відіграє чітко налагоджена система безготівкових розрахунків між підприємствами та його контрагентами, яка б не приводила до непотрібного відволікання необхідних для підприємства фінансових ресурсів та заохочувала тривалі неплатежі. Тому в умовах зниження платоспроможності підприємств, порушення товарного і грошового обороту постає питання ретельного і обгрунтованого вибору форм і способів проведення безготівкових розрахунків та ведення їх обліку.

Безумовно, ні одна форма розрахунків не утворює додаткових коштів, але підприємствам необхідно обирати саме таку форму чи спосіб проведення розрахунків, які б гарантували своєчасне і повне надходження коштів на рахунок виробника продукції, і забезпечували б належний рівень взаємного і банківського контролю за виконання договірних зобов'язань.

При різноманітності форм власності і підприємницької діяльності сучасна система безготівкових розрахунків в Україні передбачає вільний вибір підприємствами форм і способів безготівкових розрахунків, регламентованих банківськими інструкціями. Можливість застосування тієї чи іншої форми або способу безготівкових розрахунків визначається за згодою сторін і фіксується в умовах договору, а також встановлюється у міжбанківських кореспондентських угодах, які укладаються як між вітчизняними банками, так і з іноземними банками. При цьому необхідно використовувати найбільш доцільні форми розрахунків, які відповідають господарським зв'язкам, відображають характер продукції, що реалізується, порядок і умови відвантаження її покупцям, місцезнаходження постачальників і платників, джерела коштів, за рахунок яких будуть здійснюватися платежі тощо.

Тож, від правильного вибору форм безготівкових розрахунків залежить обгрунтованість і точність оцінки господарської діяльності підприємства, виконання його планових завдань, своєчасність одержання коштів для відновлення безперервного виробничого процесу, оперативність і правильність створення відповідних фондів, повнота концентрації вільних фінансових ресурсів та їх розміщення в необхідних об'єктах.

Мета статті – визначити напрями оптимізації системи безготівкових розрахунків. Відповідно до мети в статті визначені такі **завдання**:

- встановити основні критерії визначення оптимальності системи безготівкових розрахунків;
- визначити напрями оптимізації безготівкових розрахунків
- здійснити пошук шляхів удосконалення методики визначення показника ефективності форм безготівкових розрахунків

Вибір форм безготівкових розрахунків потребує визначення критеріїв їх ефективності як основних важелів управління організаційною структурою безготівкового платіжного обороту. Проблема критеріїв ефективності форм розрахунків носить дискусійний характер. Деякі економісти дають оцінку формам розрахунків шляхом порівняння часу, що витрачається постачальником продукції на одержання відповідного платежу, з тривалістю виробничого процесу. Вони вважають, якщо, наприклад, тривалість виробництва товару складає один день, а тривалість розрахунків - десять і більше днів, то обрана форма розрахунків є неефективною.

Тривалість виробництва і тривалість обігу тісно взаємопов'язані у єдиному кругообороті. Більш того, зменшення оборотних засобів у сфері обігу дозволяє збільшити їх обсяг у сфері виробництва. Але ця взаємозалежність не може бути підставою для оцінки економічного обгрунтування тривалості

розрахунків шляхом порівняння її із тривалістю виробництва. Так, у сільському господарстві тривалість виробництва може вимірятися місяцями, а тривалість розрахунків - декілька днів. Однак ця обставина ще не свідчить про високу ефективність обраної форми розрахунків.

Не враховуючи трудомісткість розрахункових операцій, слід відмітити, що питання про критерій ефективності форм розрахунків поставлено у залежність від швидкості зарахування коштів на рахунок постачальника, Однак цей критерій сам по собі не може характеризувати ефективність форм розрахунків через те, що час надходження коштів на рахунок не завжди охоплює всього періоду розрахунків. Наприклад, при розрахунках чеками зарахування коштів на рахунок їх одержувача ще не означає завершення розрахунків. Вони завершується лише у момент списання коштів із рахунку платника. У зв'язку з тим, що тривалість розрахунків охоплює тривалість повного документообороту, який включає тривалість платежу покупцем і зарахування коштів на рахунок їх одержувача, то тривалість надходження коштів на рахунок підприємства не можна вважати основним критерієм ефективності форм розрахунків. Крім того, використання сучасної системи електронних платежів, якою користуються майже всі підприємства, дозволяє скоротити тривалість розрахунків до одного дня.

Час, який витрачається на проведення розрахунків, безумовно є важливим фактором ефективності вибору їх форм і способів. Але при цьому не можна вважати, що скорочення тривалості розрахунків дозволить зменшити потребу сфери обігу в оборотних засобах, зокрема тих, що знаходяться в розрахунках. Справа у тому, що тривалість проведення розрахунків тісно пов'язана із тривалістю руху об'єкта реалізації.

Для продавця і покупця завжди вигідно, щоб продукція оплачувалася у момент її надходження до покупця. Якщо продукція буде оплачуватися раніше її надходження, то прискорення розрахунків буде фіктивним, так як оборотність оборотних засобів від цього не прискорюється. Припустимо, продукція від продавця до покупця надходить на сьомий день. Внаслідок, кошти з рахунку покупця повинні також списуватися на сьомий день. Якщо оплата буде виконана пізніше, припустимо на дев'ятий день, це призведе до затримки надходження коштів на рахунок продавця, і у покупця створюється кредиторська заборгованість, яка називається невідфактурованими поставками". Це явище є ненормальним як для продавця, так і для покупця.

Однак, використовуючи таку форму безготівкових розрахунків як акредитив, випередження у часі акту одержання товару у порівнянні з актом його оплати супроводжується утворенням такої кредиторської заборгованості, яка уже у момент свого виникнення є вилученою і заброньованою на акредитивному рахунку. І така кредиторська заборгованість не є джерелом функціонуючих оборотних засобів підприємства.

Якщо оплата буде зроблена раніше прибуття її до покупця, припустимо на четвертий день, то, це, у першу чергу, призведе до збільшення потреби покупця в оборотних засобах. В результаті у покупця створюється дебіторська заборгованість, яка називається "матеріальними цінностями у дорозі" (після його оплати). Ця заборгованість покривається за рахунок його власних оборотних засобів і передбачається при їх нормуванні у вигляді транспортного запасу. Це так звана запланована дебіторська заборгованість. Однак при значному розриві оплати і надходження товарів виникає вже незапланована дебіторська заборгованість, яка негативно відображається на фінансовому положенні підприємства.

Крім того, продавці від такого прискорення розрахунків одержують фіктивну вигоду. Кожне підприємство виступає одночасно і як постачальник, і як покупець. У деяких випадках підприємство може вигравати у ролі постачальника і втрачати у ролі покупця. Оскільки, як продавці підприємства будуть одержувати платежі у даному прикладі на три дні раніше строку, а як покупці вони також на три дні раніше строку вимушені оплачувати матеріальні цінності, які надходять до них. Таким чином, ефективність розрахунків залежить від швидкості руху продукції від продавця до покупця.

Збіг моментів надходження покупцю продукції та її оплати, тобто виконання платежу за продукцію у день її надходження до покупця, забезпечує найбільш ефективні розрахунки.

Розглядаючи цей аспект сфери обігу, можна зробити висновок, що ефективність вибору тієї чи іншої форми розрахунків не можна розглядати лише на підставі визначення тривалості виробництва і надходження платежу. Можна скоротити час, необхідний для розрахунків, до мінімуму, але нижче вартості реалізованої продукції не вдається зменшити потребу в оборотних засобах для сфери обігу.

Необхідно звертати увагу також і на величину оборотних засобів, залучених у розрахунки. У сфері розрахунків безперервно відбувається процес суперечливого, взаємовиключного руху оборотних засобів постачальників, покупців і ресурсів банків. За інших рівних умов чим більше оборотних засобів постачальників відволікається у товари відвантажені, тим менше оборотних

засобів покупців залучається у матеріальні цінності в дорозі і тим менше банківських ресурсів безпосередньо вкладається у розрахунки. Це, звісно, не виключає необхідності кредитування постачальників під розрахункові документи у дорозі. Чим більше банківських ресурсів безпосередньо приймає участь у розрахунках, тим менше підприємства як постачальники, так і покупці відволікають оборотні засоби у сферу обігу.

Мінімальне відволікання засобів у розрахунки за товар, що реалізується, досягається при розрахунках чеками. Розрахунки чеками за одержаний товар дозволяє скоротити обсяг оборотних засобів, що відволікаються у розрахунки як постачальником, так і покупцем при одночасному збільшенні кількості вкладених ресурсів банку.

Розглядати обсяг коштів, вкладених у розрахунки, лише з точки зору постачальника - означає охарактеризувати їх тільки з одного боку. Так, відволікання засобів у розрахунки відбувається не тільки у постачальника, але і у покупця у випадках, коли він виконує платіж до отримання товарно-матеріальних цінностей. Це означає, що при визначенні величини засобів у розрахунках необхідно урахувати не тільки товари відвантажені, але і ті матеріальні цінності, які відображають платежі, що відбуваються до надходження і відвантаження товару покупцеві. Це обумовлено наступними обставинами: товарно-матеріальні цінності оплачені, але ще не надійшли до покупця; кошти вже вкладені у розрахунки за виробничі запаси, але на протязі якогось часу покупець не розпоряджається ні коштами, ні виробничими запасами. Якщо так звані "матеріали у дорозі" не включати до обсягу коштів, вкладених у розрахунки, то це може викривляти справжню оцінку стану засобів у сфері обігу. Адже, чим триваліше період відволікання коштів у розрахунки, тим більше збитків несе підприємство.

Вкладення оборотних засобів у товари відвантажені і матеріальні цінності у дорозі мають певну схожість і відмінність, їх подібність визначається тим, що вони функціонують у розрахунках, забезпечуючи процес реалізації товарів. Суттєва відмінність полягає у тому, що товари відвантажені уявляють оборотні засоби, вкладені у розрахунки постачальником, а матеріальні цінності у дорозі - оборотні засоби, вкладені у розрахунки покупцем.

У формі "матеріальні цінності у дорозі" оборотні засоби відволікаються із сфери виробництва у сферу обігу, і межі цього відволікання окреслені часом руху товару від постачальника до покупця.

Вкладення оборотних засобів у розрахунки у формі товарів відвантажених не має таких чітко виражених меж. За умови значного випередження надходження товару покупцю строків його оплати, можуть скластися такі обставини, коли реалізований постачальником товар переходить із сфери обігу у сферу виробництва готового продукту підприємства-покупця. При цьому оборотні засоби підприємства-постачальника залишилися зв'язаними і розрахунках із товарами відвантаженими. Тоді частина оборотних засобів постачальника залучається у кругообороті засобів покупця у вигляді його кредиторської заборгованості. і навпаки, коли оплата товарів випереджує надходження цих товарів, як було вже зазначено у покупця виникає запланована дебіторська заборгованість.

Вибір найбільш ефективних форм розрахунків у безготівковому платіжному обороті підприємства скорочує обсяг оборотних засобів, що залучається до обігу. І навпаки, застосування менш ефективних форм розрахунків призводить до необґрунтованого залучення оборотних засобів у розрахунки, що супроводжується рядом негативних явищ.

Отже, прискорення розрахунків залежить від ефективності і швидкості руху продукції від постачальника до покупця, а також від швидкості перерахування коштів із рахунку платника на рахунок одержувача коштів, що визначається документооборотом форм безготівкових розрахунків. Ці величини і можна визначити як основні критерії ефективності форм безготівкових розрахунків. Найбільша ефективність форми розрахунків досягається, коли час відволікання оборотних засобів у розрахунки максимально наближається до часу руху товару у локальній сфері обігу між підприємствами. І навпаки, зниження ефективності форм розрахунків визначається відносним збільшенням тривалості вкладення коштів у розрахунки у порівнянні із тривалістю руху товару від виробника до споживача. Отже, ефективність форм безготівкових розрахунків можна визначити формулою (1):

$$E_p = T_t / T_p, \quad (1)$$

де E_p - ефективність форм безготівкових розрахунків;

T_t - тривалість руху товару від постачальника до покупця;

T_p - тривалість відволікання оборотних засобів у розрахунки.

Співвідношення у часі руху товарів і коштів у розрахунках може мати і вартісне вираження.

Ефективність форм безготівкових розрахунків визначається як відношення вартості товару, який реалізується, до суми оборотних коштів і банківських ресурсів, залучених у процес його реалізації, тобто обчислюється за формулою (2):

$$E_p = V_t / (V_{o.k} + V_{b.p.}) \quad (2)$$

де V_t - вартість товару, який реалізується;

$V_{o.k.}$ - сума оборотних коштів, залучених у розрахунки;

$V_{b.p.}$ - сума банківських ресурсів, залучених у розрахунки.

Вартісний аспект вираження коефіцієнта ефективності форм безготівкових розрахунків дозволяє виявити резерви оборотних коштів, які підлягають вилученню із обігу і направляються у сферу виробництва. Вибір форм безготівкових розрахунків за допомогою даного коефіцієнту сприяє вкладенню коштів у сферу обігу до рівня, який необхідний для організації безперебійного кредитно-грошового обороту у народному господарстві, що значно може скоротити неплатежі підприємств і тим самим підвищити роль безготівкових розрахунків у прискоренні оборотності оборотних засобів, а значить і в покращанні фінансового становищі підприємства.

Застосування найбільш економічних форм безготівкових розрахунків з покупцями і постачальниками сприяє прискоренню платежів підприємства за товарно-матеріальні цінності, що надійшли до нього, і надходження до нього коштів за реалізовану продукцію, що позитивно відображається на його фінансовому становищі.

Вибір найбільш оптимальної форми розрахунків на підприємстві можна здійснити з допомогою економічно-математичних методів, зокрема методом лінійної оптимізації, яку запропонував О.Т. Левандівський.

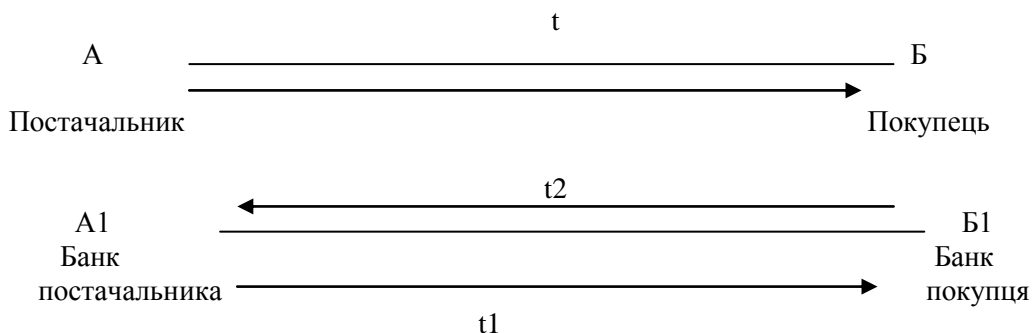
Будь-яка організація розрахункових відносин пов'язана з певними витратами, які, у свою чергу, визначаються показниками ефективності використання оборотних засобів на підприємстві. Чим більший строк відволікання із господарського обороту оборотних засобів, тим більше зростає у підприємства потреба в оборотних засобах і воно несе додаткові витрати.

Термін відволікання оборотних засобів із обороту підприємства, у свою чергу, залежить від часу документообороту тієї чи іншої форми безготівкових розрахунків. Документооборот уявляє собою систему оформлення, використання і руху розрахункових документів (рис. 1).

З аналізу даної схеми, можна визначити в технології розрахунків такі функціональні залежності: $B = A, t$; $B1 = A, B, t, t_1, t_2$.

Коли оплата постачальнику відбувається після відвантаження продукції, то $A1 = B1, t_2$. Коли у розрахунках використовується такий розрахунковий документ як платіжна вимога-доручення, то між постачальником та платником форма приймає вид: $A1 = t_1 B1, t_2$.

Для визначення витрат постачальника ($B1$), які пов'язані з відсутністю в його обороті коштів протягом певного періоду) потрібно враховувати таку залежність: $B1 = t, t_1, t_2$.

A - дата відвантаження продукції постачальником; B - дата надходження продукції покупцеві; A1 - дата надходження платежу на рахунок постачальник; B1 - дата списання коштів з рахунку постачальника; t - час руху продукції від постачальника до покупця; t1 — часу руху розрахункових документів від постачальника до покупця; t2 - час руху розрахункових документів від покупця до постачальника.

Рис. 1. Технологія руху документів та здійснення безготівкових розрахунків

Покупець, у свою чергу, також може визначити свої витрати ($B2$), які пов'язані з відсутністю в його обороті коштів протягом певного часу. Для цього він може використовувати таку залежність:

$B2 = t^2, t, A, B.$

Використовуючи акредитивну форму розрахунків необхідно мати на увазі, що кошти перераховуються з рахунку покупця у банк постачальника і депонуються на окремому рахунку до появи розрахункових документів, які підтверджують фактичне відвантаження продукції. Таким чином, дата відвантаження продукції постачальником і дата надходження платежу на рахунок постачальника співпадають, тобто $A = A1$. при цьому витрати постачальника $B1 = 0$. Це означає, що при використанні даної форми розрахунків вилучення коштів кругообороту відбувається тільки у покупця на термін використання акредитиву.

Таким чином, на основі порівняння витрат постачальника чи покупця при здійсненні розрахунків можна визначити найбільш ефективну форму безготівкових розрахунків для конкретних умов. До них слід віднести вартість продукції, яка поставляється, показник ефективного використання оборотних засобів, нормативний термін руху товару і термін товарообороту, розташування постачальника і покупця тощо. Вибір оптимально: форми безготівкових розрахунків дозволить прискорити їх швидкість і зменшити відповідно витрати підприємств.

Досягнення найвищих фінансових результатів при найменших витратах - це мета будь-якого суб'єкта господарської діяльності. Нормальна фінансова діяльність забезпечує безперерійність роботи підприємства і своєчасність розрахунків за зобов'язаннями перед іншими підприємствами, державою, робітниками. Це досягається за умови правильного і своєчасної перерозподілу фінансових ресурсів, які знаходяться в розпорядженні підприємства, що потребує відповідної інформації. Таку інформацію надає аналіз і оцінка фінансового становища підприємства.

У процесі такого аналізу і оцінки розкриваються основні причини, які суттєво впливають на фінансове становище підприємства, з'ясовується і вимірюється ступінь їх дії і взаємодії. Одним із факторів впливу на фінансове становище підприємства є організація безготівкових розрахунків на підприємстві, зокрема їх структура. Залежно від того як форма безготівкових розрахунків буде використовуватися підприємством в його комерційній діяльності, залежить доход, фінансова стійкість, платоспроможність і ліквідність підприємства, тобто показники, що характеризують фінансове становище підприємства.

Платоспроможність, фінансова стійкість і ліквідність підприємства дуже тісно пов'язані з таким показником, як оборотність оборотних засобів, яка характеризує їх постійний відновлюваний рух у сфері виробництва і обігу.

Зміна структури безготівкових розрахунків на підприємстві впливає на оборотність коштів в його розрахунках зі своїми партнерами, а також на оборотність товарно-матеріальних цінностей, які належать або надходять на дане підприємство. Прискорення оборотності коштів в розрахунках досягається за рахунок забезпечення своєчасності платежів, а саме: максимального зближення строків оплати товару та їх надходження до покупців за рахунок використання найбільш раціональної форми безготівкових розрахунків, ефективність якої визначається її документооборотом і самою технологією розрахунків.

Зміна форми безготівкових розрахунків призводить відповідно до зміни часу між оплатою продукції та її надходженням до покупця. Це визначає коливання як дебіторської, так і кредиторської заборгованості, а також товарно-матеріальних запасів, які фіксуються у відповідних статтях балансу підприємства. Так, від документообороту тієї чи іншої форми безготівкових розрахунків залежить дебіторська і кредиторська заборгованість підприємства, величини яких приблизно відповідають структурі безготівкових розрахунків.

Таким чином, приходимо до висновків :

- заміна однієї форми безготівкових розрахунків іншою призводить до відповідних змін статей балансу. Бухгалтерський баланс об'єктивно пов'язаний з відображенням фінансових результатів і фінансового становища підприємства, при цьому не тільки через характеристики наявності і використання власних і позикових коштів, але і дозволяє отримати інформацію про поточну платоспроможність підприємства, його фінансової стійкості та інші показники;

- із зміною статей балансу підприємства відповідно зміняться і показники фінансового становища (фінансова стійкість, платоспроможність, ліквідність) підприємства, так як при їх визначенні використовуються статті балансу, які змінилися в результаті вибору нової структури безготівкових розрахунків на підприємстві.

Отже, фінансове становище підприємства в значній мірі залежить від рівня ефективності використання тієї чи іншої форми безготівкових розрахунків, що потребує відповідної оцінки стану розрахунків на підприємстві і розробки певних дій, адже правильна організація безготівкових розрахунків є важливою умовою забезпечення нормального кругообороту коштів на підприємстві,

зміцнення фінансової і господарської самостійності підприємства і підвищення ефективності виробництва.

Література

1. Голов С.Ф. Напрямки подальшого реформування бухгалтерського обліку в Україні / С.Ф. Голов. – Фінанси, облік і аудит: Збірник наукових праць. – [Вип..2] Відп. Ред.. А.М. Мороз. – К. КНЕУ, 2003. – С. 153–161.
2. Марич П. М. Фінансово-розрахункові відносини в нових господарських формуваннях / П. М. Марич. – Львів, 2007. – 342 с.
3. Мельникова Т.Н. Теория и практика международного бухгалтерского учета / Т.Н. Мельникова. – Учеб. Пособие. Изд. 2-е, перераб и доп. – СПб.: Издательский дом «Бизнес – пресса», 2003. – 352 с.
4. Рибіна Л. О. Безготівкові розрахунки / Л. О. Рибіна. – Суми: Вид-во „Довкілля”, 2006. – 245 с.

The ways of noncash payments optimization are dermined. The main criteria for determining optimal clearing system and method for efficacy forms of noncash payments are established.

Keywords: *non-cash payments, documents, cash turnover, the effectiveness of forms of cashless payments*

Определены направления оптимизации безналичных расчетов. Установлены основные критерии определения оптимальности системы безналичных расчетов и предложена методика определения показателя эффективности форм безналичных расчетов.

Ключевые слова: *безналичные расчеты, документооборот, оборот денежных средств, эффективность форм безналичных расчетов*

УДК 336.71.078.3:336.743:330.131.7

Н.Г. Волик,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя.*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ВАЛЮТНИМ РИЗИКОМ

Розроблено рекомендації щодо вдосконалення процесу управління валютним ризиком банків на основі вдосконалених методичних підходів до формування банками власних систем ризик-менеджменту.

Ключові слова: *валютний ризик, ризик-менеджмент, банк, методичні підходи, модель VaR.*

Валютні операції зараховують до найскладніших і найризикованіших операцій банківського бізнесу. Динамічний розвиток валютного ринку, його міжбанківського сектору, збільшення обсягів іноземних інвестицій, активізація на національному ринку операцій за участі нерезидентів, постійне зростання обсягів експортно-імпортних операцій загострили актуальність розв'язання проблеми зниження рівня ризику від операцій з іноземною валютою. Нині у вітчизняних банках відповідно до вимог Базельської угоди формуються системи управління валютним ризиком, головне завдання яких полягає у виявленні та запобіганні можливим несприятливим подіям, що можуть стати причиною виникнення валютного ризику, знаходженні шляхів мінімізації їх наслідків, створенні методологій управління.

Теоретичні і практичні аспекти формування систем управління валютним ризиком досліджувались у наукових працях когорти вітчизняних учених аналітиків і практиків, зокрема: О.І. Барановського, О.І. Береславської, Н.С. Бойцун, О.І. Бутука, І.В. Бушуєвої, О.Д. Вовчак, В.В. Вітлінського, А.С. Гальчинського, А.Г. Герасимової, А.Б. Камінського, Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевського, А.Я. Кузнецової, М.Л. Лапішко, Н.С. Логвинової, Л.Л. Маханець, В.І. Міщенко, А. М. Мороза, О. М. Наконечного, С. В. Науменкової, О.В. Пернарівського, Л.О. Примостки, М.Г.